

ХАРАКТЕРИСТИКА КОМПОНЕНТІВ МОДЕЛІ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ДИТИНИ В СІМ'Ї

© Василенко О. М., 2017
<https://orcid.org/0000-0003-0165-0497>
<http://doi.org/10.5281/zenodo.1117044>

У статті доведено, що актуалізація проблеми соціальної відповідальності дітей, яка починає формуватися в сім'ї, обумовлена необхідністю розвитку особистості здатної усвідомлено співставляти власні дії з суспільними цінностями.

Розглянуто сім'ю як малу соціальну групу, що дозволило представляти соціальну відповідальність дитини у контексті «особистість-мікросередовище». Представлено модель як результат абстрактного узагальнення практичного досвіду і теоретичних уявлень про розвиток соціальної відповідальності в сім'ї. Виділено складові моделі: цільовий (розвиток соціальної відповідальності дитини, формування сімейних цінностей, почуття обов'язку і емоційно-позитивного ставлення до моральних норм), змістовий (освітньо-інформаційна робота з батьками; взаємодія школи з сім'єю; активізація сімейного виховання), технологічний (методи, форми), об'єкт-суб'єктний (батьки, родичі, діти), мікросередовищний (внутрішнє, зовнішнє середовище сім'ї).

Характеристика компонентів досліджуваної моделі демонструє, що дитина засвоює соціальний досвід відповідальності, адаптує його до мікросередовища, екстеріоризує в соціальне середовище.

Ключові слова: дитина, сім'я, модель, соціальна відповідальність, компонент, мікросередовище.

Василенко О. Н. Характеристика компонентов модели развития социальной ответственности детей в семье

В статье доведено, что актуализация проблемы социальной ответственности детей, которая начинает формироваться в семье, обусловлена необходимостью развития личности способной осознанно сопоставлять свои действия с общественными ценностями.

Учитывая, что семья является малой социальной группой, социальную ответственность ребенка представлено в контексте «личность-микросреда». Рассматривая модель как результат абстрактного обобщения практического опыта и теоретических представлений о развитии социальной ответственности в семье были выделены компоненты модели: целевой (развитие социальной ответственности ребенка, формирование семейных ценностей, долга и эмоционально-положительного отношения к моральным

нормам), *содержательный* (образовательно-информационная работа с родителями; взаимодействие школы с семьей; активизация семейного воспитания), *технологический* (методы, формы), *объект-субъектный* (родители, родственники, дети).

Характеристика компонентов исследуемой модели показывает, что ребенок усваивает социальный опыт ответственности, адаптирует его к микросреде его жизнедеятельности и переносит в социум.

Ключевые слова: *ребенок, семья, модель, социальная ответственность, компонент, микросреда.*

Vasylenko O. M. Characteristics of the components of the model of social responsibility development of a child within the family

The article proves that the actualization of the problem of children's social responsibility, which begins its formation within the family, is stipulated by the present-day necessity to develop an individual who is able to correlate his or her actions with social norms, values and be responsible for them in the microenvironment.

Considering the fact that the family is a small social group, where a child gets most of his or her social experience, we regarded a child's social responsibility in the context of interaction "personality – microenvironment", when the goals of the subjects of responsible relations (parents, children) are coordinated, the duties are formed and interdependence of being responsible is established.

Considering the model as the result of abstract generalization of practical experience, correlation of theoretical conceptions to empirical knowledge about the development of social responsibility within the family, the following components of the model were distinguished. They are: an objective component, a content component, a technological component, an object-subject component, a micro-environmental component. The objective component contains the purpose (the development of a child's social responsibility); the task (the formation of family values, sense of duty and emotionally-positive attitude to moral norms); the principles (cultural correspondence; relying on family's potential educational opportunities; maximizing the optimal use of family's and children's resources; individual approach, and tolerance).

The main attention in the content component of the model is paid to the following issues: educational and informative work with parents (the formation of parents' pedagogical culture); school and family interaction (stimulation of family's internal resources); activation of family upbringing (strengthening a family's internal potential dealing with formation and development of a child's social responsibility). The technological component of the model is aimed at the formation of a child's sense of duty within a family and performing these duties without adult intervention, the development of abilities to perform self-control and be responsible for the consequences of their actions.

The subject-object component of the model includes the subjects (parents, relatives) and the objects (school-age children) of the development of social

responsibility within the family. The micro-environmental component consists of a family's internal and external environment and has indirect specially-organized influence of environmental factors on a child, his or her parents and on the whole family.

Characteristics of the components (objective, content, technological, object-subject, micro-environmental components) of the model of the development of social responsibility of a child within the family shows that a child does not only learn the social experience of responsibility, adjusts it to the microenvironments (family, school, community), exteriorizes the acquired traditions, norms and values into the social environment, but also masters new roles and rules of responsible behavior in a society.

Key words: *child, family, model, development, social responsibility, component, microenvironment.*

Постановка проблеми. В умовах реформування освіти особливого значення набуває проблема соціальної відповідальності школярів, яка розглядається як складова самостійності дитини, її самосвідомості, активне формування яких починається саме у шкільному віці. Саме мікросередовище (школа, сім'я, громада) є тим виховним потенціалом, що впливає на розвиток означених процесів. Оскільки сім'я є первинним та основним осередком суспільства (Сімейний Кодекс України), найважливішим інститутом соціалізації дитини і малою соціальною групою, де найбільшою мірою виховується дитина, то актуалізується питання розвитку соціальної відповідальності дитини в сім'ї. Вище зазначене потребує моделювання саме системи розвитку цієї відповідальності учнів у сім'ї, як мікросередовища.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Подаючи сучасне визначення сім'ї, вітчизняні дослідники, які представляють соціальну педагогіку, розглядають її як первинний і найважливіший інститут соціалізації, що діє впродовж усього життя людини (О. Луганцева) [6] і являє собою найкомфортніше та найефективніше мікросередовище розвитку, зокрема соціального, дитини (А. Тадаєва) [9] та забезпечує їй ранній досвід соціальної взаємодії у суспільстві (Н. Голованова) [4]. У цих роботах сім'я розглядається як суб'єкт соціально-педагогічного впливу на дитину й різновид ресурсу, що використовують у професійній діяльності соціальні педагоги з метою виховання дитини. Сім'я характеризується як мікросередовище, яке забезпечує комунікацію цінностей і смислів (зокрема й соціальну відповідальність) від

батьків до дітей відповідно до вікових особливостей дитини через рефлексивні механізми опанування сімейних традицій, цінностей.

Соціальну відповідальність дітей, як соціально-педагогічну проблему, у сучасних експериментальних дослідженнях розглядали Н. Басюк [1], В. Кириченко, Г. Ковганич, В. Оржеховська [7], Н. Стаднік [8]. Науковці здебільшого спрямовують пошуки на формування відповідальності школярів у навчанні, у вихованні як керованих впливів суб'єктів (батьків, учителів, однолітків, громади), соціального середовища (соціоприродних умов, обставин, ситуацій), в яких відповідальність розглядається і як продукт, і як результат внутрішньої саморегуляції поведінки дитини. Однак, з позицій системного підходу проблема розвитку соціальної відповідальності дитини в сім'ї, незважаючи на її актуальність, не розкрито.

Формулювання мети наукової праці: визначити й охарактеризувати компоненти моделі розвитку соціальної відповідальності дитини в сім'ї.

Виклад основного матеріалу дослідження. З позиції соціальної педагогіки феномен соціальна відповідальність розглядають у контексті взаємодії «особистість-мікросередовище», коли узгоджуються цілі різних суб'єктів відповідальних відносин, де водночас якісно зростає роль зворотного соціально-виховного впливу. Саме тому слід розглядати комплекс моделей розвитку соціальної відповідальності у мікросередовищі, який складається із моделей розвитку дитини у шкільному, сімейному середовищах, громаді і моделі підготовки майбутніх соціальних педагогів до розвитку соціальної відповідальності дитини. Кожна з моделей є системою із компонентами: цільовий (мета, завдання, принципи, результат), змістовий (напрями формування), технологічний (форми, методи, етапи), об'єкт-суб'єктний (суб'єкти, об'єкти), мікросередовищний (внутрішнє, зовнішнє). Обґрунтування важливості комплексу представлено у статті [2], однак необхідно охарактеризувати модель розвитку дитини у сімейному середовищі.

Модель розвитку соціальної відповідальності учнів у сім'ї є вихідною позицією у формуванні морально-етичного регулятора міжлюдських стосунків: з її допомогою можливо спрогнозувати майбутній результат, спланувати хід соціально-виховного впливу на дитину; наочно продемонструвати структуру створюваного об'єкта, оцінити результативність соціально-педагогічної діяльності, яка входять до спільного процесу формування соціальної

відповідальності дитини, що базуються на визначених умовах, принципах, організаційно-педагогічних формах і методах їх формування та критеріях оцінки результатів. Важливими критеріями побудови моделі розвитку соціальної відповідальності учнів у сім'ї є відповідність її вимогам сьогодення щодо розвитку особистості дитини, її активності й виконання обов'язків у соціумі.

Розглядаючи модель як результат абстрактного узагальнення практичного досвіду, співвіднесення теоретичних уявлень про об'єкт та емпіричних знань про нього [3], було виділено такі складові моделі: цільовий, змістовий (напрями формування), технологічний (форми, методи, етапи), об'єкт-суб'єктний (суб'єкти, об'єкти), мікросередовищний (внутрішнє, зовнішнє середовище). Охарактеризуємо ці компоненти.

Цільовий компонент моделі містить: мету (розвиток соціальної відповідальності дитини); завдання (формування сімейних цінностей; виховання почуття обов'язку; емоційно-позитивного ставлення до моральних норм; прагнення до їх реалізації без контролю з боку батьків; формування взаємовідносин між дитиною і батьками, що ґрунтуються на засадах відповідальності); принципи (культуровідповідності; опори на потенційні виховні можливості сім'ї; максимізації в оптимальному використанні ресурсів сім'ї та дитини; індивідуального підходу; толерантності); результат: відповідальна поведінка)

Основна увага у змістовому компоненті моделі приділяється напрямам розвитку соціальної відповідальності дітей в сім'ї: освітньо-інформаційна робота з батьками; взаємодія школи з сім'єю; активізація сімейного виховання. Освітньо-інформаційна робота з батьками спрямована на формування у батьків педагогічної культури щодо розвитку соціальної відповідальності дитини. Педагогічна культура сім'ї включає такі характерні ознаки навчальної (самоосвіта) та виховної діяльності батьків, як рівень їхнього інтелектуального й духовного розвитку, глибину знань та обізнаність щодо суті соціальної відповідальності, її розвитку в дитині, конкретних соціально-виховних вмінь її формування, найважливішими з яких є спілкування, діалог, особистий приклад. З іншого боку необхідно надавати батькам інформацію щодо методів формування морально-правової свідомості в родині, відповідального ставлення до своїх батьківських функцій, оскільки первинна інтеріоризація (перетворення зовнішніх у внутрішні ідеали) відповідальності дитини відбувається саме в родині. Цьому сприяють

психологічні і соціально-педагогічні механізми. До психологічних механізмів розвитку соціальної відповідальності в сім'ї віднесено такі: імпринтинг (фіксація дитиною на рецепторному і підсвідомому рівні особливостей відповідальних дій батьків), наслідування (копіювання дитиною зразків відповідальної поведінки батьків), ідентифікація (ототожнення дитиною себе з відповідальною, або невідповідальною людиною). Соціально-педагогічні механізми розвитку соціальної відповідальності дітей в сім'ї: традиційні (засвоєння дитиною норм найближчого оточення), інституційний (набуття знань і досвіду соціально схвальної відповідальної поведінки), стилізований (формування сімейних цінностей), міжособистісний (взаємодія дитини з авторитетною людиною).

Другий напрям соціально-педагогічної технології є взаємодія школи з сім'єю, на меті якої допомога сім'ї в подоланні конфліктних ситуацій у розвитку соціальної відповідальності дитини, стимулювання внутрішніх ресурсів самої сім'ї, відновлення її здатності самостійно розв'язувати проблеми.

Активізація сімейного виховання спрямована на зміцнення, відновлення внутрішнього потенціалу сім'ї щодо формування й розвитку нею соціальної відповідальності дитини.

Технологічний компонент моделі містить: форми, методи, етапи. Під соціально-педагогічною технологією, розуміємо концептуально обґрунтовану та змістовно забезпечену сукупністю й послідовністю форм, методів, способів поступового розвитку соціальної відповідальності дитини в процесі розвитку соціальної відповідальності в сім'ї із визначеною соціальною ситуацією внутрішніх (психофізіологічні, психосоціальні характеристики дитини) та зовнішніх (специфічні умови сім'ї, сімейні цінності, рівень культури і соціальний статус батьків, матеріальне забезпечення сім'ї) характеристик.

Реалізація методично-процесуальної частини соціально-педагогічної технології потребує активної взаємодії дитини з членами сім'ї та соціальним педагогом школи. Ця взаємодія спрямована на формування у дитини почуття обов'язків у сім'ї та їх виконання без втручання дорослих, розвиток умінь здійснювати самооцінку і самоконтроль за власними діями, за проявами моральних якостей, внаслідок яких відбуваються певні зміни в самостійності, ініціативності, готовності дитини відповідати за наслідки своїх дій в сім'ї).

Активна взаємодія дитини, батьків має бути спрямована на співпрацю на основі рівноправної, рівнозначної суб'єктно-суб'єктної взаємодії. Зазначимо, що

ця характеристика інтерактивної взаємодії має на увазі активну співпрацю кожного, виключає домінування одного учасника над іншими (авторитарного стилю), і базується на спільній думці вироблення рішення, що сприяє готовності дитини відповідати за наслідки своїх дій у сім'ї та сімейних справ.

До специфіки соціально-педагогічної технології розвитку соціальної відповідальності учнів у сім'ї віднесемо: динамічність (гнучкість), яка проявляється в постійній зміні відповідно до змісту та форми роботи; неперервність, що визначається потребою постійної підтримки контакту з дітьми, з соціальним педагогом в школі; циклічність, тобто стереотипне, закономірне повторення етапів, операцій; дискретність соціальної роботи як технологічного процесу, яка проявляється в нерівномірній мірі впливу на дитину на різних етапах діяльності.

Суб'єкт-об'єктний компонент моделі включає суб'єктів (батьки, родичі, соціальний педагог) і об'єктів (діти шкільного віку) розвитку соціальної відповідальності учнів в сім'ї. До особливостей суб'єкт-об'єктного компоненту моделі віднесемо те, що сім'я виступає і як суб'єкт, і як об'єкт впливу. Але модель розвитку соціальної відповідальності дітей в сім'ї потребує суб'єкт-суб'єктної взаємодії, де дитини виступає як суб'єкт.

Мікросередовищний компонент складається із внутрішнього і зовнішнього середовища сім'ї та забезпечує опосередкований спеціально організований вплив на дитину, її батьків і на сім'ю чинників середовища. В сім'ї, як мікросередовищі, соціальна відповідальність виникає на індивідуальному рівні особистості дитини, батьків, а також у результаті взаємодії всіх членів сім'ї, як суб'єктів діяльності для досягнення поставленої мети, перетворюючи кожного у єдиний суб'єкт відповідальності.

Висновки. Таким чином, модель розвитку соціальної відповідальності дитини в сім'ї містить цільовий (мета, завдання, принципи, результат), змістовий (напрями формування), технологічний (форми, методи, етапи), об'єкт-суб'єктний (суб'єкти, об'єкти), мікросередовищний (внутрішнє, зовнішнє) компоненти і входить в комплекс моделей розвитку соціальної відповідальності у мікросередовищі, який складається із моделей розвитку дитини у шкільному, сімейному середовищах, громаді і моделі підготовки майбутніх соціальних педагогів до розвитку соціальної відповідальності дитини. Характеристика компонентів моделі демонструє, що саме в сімейному середовищі розвиток

соціальної відповідальності дитини проходить інтерактивно у взаємодії представників старших і молодших поколінь. При цьому у результаті взаємодії дитина не тільки засвоює соціальний досвід відповідальності, адаптує його до мікросередовища (сім'я, школа, громада), екстеріоризує засвоєні традиції, норми і цінності в соціальне середовище, але й оволодіває новими ролями і правилами відповідальної поведінки в суспільстві.

Серед перспектив подальшого дослідження даної проблеми виокремлюємо роботу з моделювання системи розвитку соціальної відповідальності учнів в загальноосвітніх навчальних закладах і громаді.

Література

1. Басюк Н. А. Формування почуття відповідальності у молодших школярів: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 К., 2005. 292 с.
2. Василенко О. М. Система комплексу моделей розвитку соціальної відповідальності школярів у мікросередовищі, *Педагогічні науки*. 2017. Випуск LXXVI, том 3. С. 112–116.
3. Васильєва М. П. Теорія педагогічної деонтології. Х. : Нове слово, 2003. 216 с.
4. Голованова Н. Ф. Социализация и воспитание ребенка : учеб. пособие для студентов высш. учеб. заведений. СПб. : Речь, 2004. 272с
5. Куниця Т. Ю. Виховання відповідальної поведінки в учнів 7-8-х класів загальноосвітньої школи : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07. К., 2008. 20 с.
6. Луганцева О.Г. Професійна підготовка майбутніх соціальних педагогів до роботи із сім'єю : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05. Луганськ, 2011. 22 с.
7. Оржеховська В. М. Взаємодія навчального закладу і сім'ї: стратегії, технології, моделі : [практико-зорієнтований навч. пос.] Х. : Вид-во Точка, 2007. 192 с.
8. Стаднік Н. В. Виховання відповідальності у дітей шестирічного віку у взаємодії сім'ї та школи : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07. К. , 2009. 21 с.
9. Тадаєва А.В. Соціально-педагогічний супровід соціалізації молодших школярів в сучасному інформаційному просторі : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05. Х., 2016. 258 с.